

Ірина Василівна Гловюк,
адвокат, заслужений юрист України,
д. ю. н., професор

ПОТЕРПІЛИЙ ЯК СУБ'ЄКТ ОСКАРЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ (за матеріалами судової практики)

Внесення Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII доповнень до Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК), якими дозволено оскаржувати до слідчого судді повідомлення про підозру, зумовило бурхливе обговорення у правничій спільноті при полярному відношенні до таких доповнень та, відповідно, викликало складності та суперечності у судовій практиці, на що вже зверталася увага у доктрині та практиці. Разом з тим актуалізувалося ще одне питання означеної проблематики: можливість оскарження потерпілим, його представником, законним представником в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Загальне право на оскарження такої ухвали передбачено ч. 2 ст. 309 КПК України. Проте стосовно потерпілого виникли питання, які дійшли до ОП ККС ВС.

Підставами розгляду кримінального провадження об'єднаною палатою стало те, що колегією суддів Першої судової палати Верховного Суду у постанові від 18 лютого 2020 року у справі № 359/10654/18 (провадження № 51-4366 км 19) висловлена позиція щодо можливості оскарження потерпілим ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. У зазначеному рішенні констатовано, що п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК передбачено право на подання апеляційної скарги потерпілим або його законним представником чи представником — у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції. Однак колегія суддів Третьої судової палати вважала за необхідне відступити від указанного висновку, зазначивши, що розгляд слідчим суддею скарг на повідомлення про підозру відноситься до групи проваджень, суб'єктний склад яких не є тотожним складу основного кримінального провадження, а тому з огляду на положення ч. 3 ст. 306, ч. 3 ст. 307, ч. ч. 1, 2 ст. 309,

ч. 3 ст. 392 та п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК потерпілий не належить до кола суб'єктів, які можуть оскаржити вказане рішення слідчого судді в апеляційному порядку¹.

ОП ККС ВС зробила висновок: відповідно до положень п. 7 ч. 1 ст. 393, ч. 2 ст. 309, п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК потерпілий або його законний представник чи представник не є особами, які мають право оскаржити в апеляційному порядку постановлену на стадії досудового розслідування ухвалу слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Основні аргументи зводяться до таких: суб'єктний склад забезпечувальних проваджень не є тотожним суб'єктному складу основного кримінального провадження; законодавчо не визначено право потерпілого, його законного представника чи представника оскаржити в апеляційному порядку постановлену слідчим суддею судове рішення про скасування повідомлення про підозру; про відсутність у потерпілого або його законного представника чи представника права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді, постановленої за результатом розгляду скарги про скасування повідомлення про підозру, свідчать і положення п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК. Так, відповідно до згаданих вимог, законодавець надав право оскарження повідомлення про підозру лише самому підозрюваному, його захиснику чи законному представнику, таким чином визначивши коло осіб, інтересів яких це стосується. Відсутність у потерпілого або його законного представника чи представника права оскарження повідомлення про підозру свідчить і про відсутність можливості оскаржити рішення слідчого судді в апеляційному порядку².

¹ Постанова ОП ККС ВС від 4 жовтня 2021 року, справа № 756/10189/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214761>

² Там само.

Те, що є різне судове тлумачення наявності/відсутності такого права у потерпілого, пов'язано із тим, що законодавець через внесення змін до КПК України стосовно оскарження повідомлення про підозру та ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги, не забезпечив нормативно баланс інтересів захисту та потерпілого, не прописавши окремо правові можливості потерпілого у цій процедурі (що, без сумніву, є помилковим). Як видається, потерпілий має бути визнаний суб'єктом оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Наведемо на обґрунтування цієї позиції аргументи, пов'язані, по-перше, із загальними правомочностями потерпілого щодо оскарження у досудовому провадженні, по-друге, із законним інтересом потерпілого в оскарженні саме скасування повідомлення про підозру.

В аспекті **загальних правомочностей потерпілого щодо оскарження у досудовому провадженні**, зазначимо, що чітке доктринальне розуміння потерпілого як суб'єкта оскарження у досудовому розслідуванні відсутнє. Як зазначає М. Є. Савенко, потребує аналізу через свою неоднозначність й питання щодо меж оскарження потерпілим, оскільки згідно з п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК потерпілий має право подати апеляційну скаргу у частині, що стосується його інтересів, але в межах вимог, заявлених ним в суді першої інстанції. Доводиться констатувати, що участь потерпілого у низці судово-контрольних проваджень на стадії досудового розслідування не передбачена (наприклад, при розгляді клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження), що унеможлиблює фактично його право на подачу апеляційної скарги¹. Разом з тим системне тлумачення ст. 393 КПК України стосовно потерпілого дозволяє відзначити наступне. По-перше, формулювання п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК України — «7) потерпілий або його законний представник чи представник — у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» свідчить, що воно регламентує виключно межі оскарження потерпілим судових рішень суду першої інстанції, зважаючи на те, що є відсилка на: (1) суд першої інстанції (а не на слідчого суддю) та (2) «в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції».

ОП ККС ВС витлумачила ці норми так, що за змістом п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК потерпілий або його законний представник чи представник мають право

¹ Савенко М. Є. Апеляційне оскарження та перегляд ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.09. Харків, 2020. 269 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Savenko/d_Savenko.pdf. С. 142.

на касаційне оскарження судових рішень з підстави невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого внаслідок суворості, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції². Відмітимо, що нормативне формулювання має недоліки, оскільки у кримінальному провадженні вимоги потерпілий у суді не заявляє (крім цивільного позову, але цивільний позивач є самостійним суб'єктом оскарження), про вимоги потерпілого у суді першої інстанції мова не може йти у ситуації, коли потерпілий та його представник, законний представник не з'явилися до суду і судовий розгляд було проведено за їх відсутності. Отже, положення «в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» не характеризується юридичною визначеністю, яка є невід'ємним елементом верховенства права, та обмежує право на оскарження потерпілого, його законного представника чи представника³. Таким чином, цей пункт абсолютно не враховує потерпілого як скаргника при оскарженні ухвал слідчих суддів у досудовому розслідуванні.

По-друге, слід враховувати формулювання п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК України — «10) інші особи у випадках, передбачених цим Кодексом». Проте, як показує аналіз та тлумачення інших норм КПК України у сфері оскарження ухвал слідчих суддів, архітектура норм така, що випадки, передбачені кодексом, можуть бути такі, де вказується саме скаргник (таких норм мало, наприклад ч. 9 ст. 584 КПК України) та де вказуються судові рішення, і виходячи з аналізу скарг, заяв, клопотань, за якими вони були постановлені слідчим суддею, можна витлумачити суб'єктів подання апеляційної скарги. Отже, у главі 26 КПК спеціально не встановлено перелік осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді. Тому у цьому випадку слід керуватись ст. 393 КПК. Для вирішення питання про те, чи має особа право звертатись із апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді, необхідно враховувати, чи стосується оскаржувана ухвала прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається із апеляційною скаргою. Незважаючи на умовний поділ у ст. 309 КПК ухвал слідчого судді на ухвали слідчого судді, постановлені в порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та ухвали слідчого судді, постановлені за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, це не впливає

² Постанова ОП ККС ВС від 19 квітня 2021 року, справа № 641/5714/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503072>

³ Глов'юк І. Потерпілий та межі оскарження судових рішень: чи потребує КПК змін? Бюлетень ААУ. 2021. № 2 (51). С. 21—22.

на порядок оскарження таких ухвал, передбачений ч. 1 ст. 310 та ч. 3 ст. 392 КПК (п. 15 Листа ВССУ «Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12)¹.

Якщо проаналізувати ч. 2 ст. 309 КПК України, де передбачено, що під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження або на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження на підставі пункту 9-1 частини першої статті 284 цього Кодексу, про скасування повідомлення про підозру чи відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній, то стає очевидним, що потерпілий може бути суб'єктом оскарження, зважаючи на те, що він: за ст. 303 КПК України має право оскаржити рішення прокурора, слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження; норма щодо оскарження повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній має загальний характер безвідносно статусу скаржника за ст. 303 КПК України.

Отже, потерпілий є суб'єктом апеляційного оскарження судових рішень і у досудовому розслідуванні, і у судовому провадженні.

Щодо **законного інтересу потерпілого в оскарженні скасування повідомлення про підозру**, відмітимо, що КПК України не містить положень, які передбачали б участь потерпілого (його законного представника, представника) у розгляді скарги слідчим суддею (хоча вона була б доречною, зважаючи на інтерес потерпілого у кримінальному провадженні). Разом з тим потерпілий у кримінальному провадженні має інтерес, а приватний інтерес у кримінальному процесі — це інтерес не наділених державно-владними функціями учасників кримінального провадження, а також інтерес суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, зумовлений їх соціальним статусом приватної особи, а не кримінальним процесуальним статусом². Поняття «законний інтерес» підкреслює, що відстоювання даного інтересу передбачено КПК, зокрема шляхом

надання носію такого інтересу відповідного правового інструментарію. Категорію «законний інтерес» необхідно розглядати як елемент суб'єктивного права, який виступає мотивом переводу такого права зі статичного у динамічний стан, тобто обумовлює його реалізацію³. Не перелічуючи і не надаючи характеристики усім законним інтересам потерпілого, відмітимо, що у даному випадку детермінуючим є законний інтерес потерпілого в усуненні наслідків кримінального правопорушення, від вчинення якого він є потерпілим, отриманні відшкодування заподіяної шкоди, притягненні винного до кримінальної відповідальності. Здійснити це без того, щоб особі було висунене обвинувачення та його обґрунтованість розглянута судом — неможливо. Для висунення обвинувачення, тобто складання обвинувального акта, юридичним фактом є повідомлення про підозру. Скасування повідомлення про підозру (при тому, як ця процедура впливає на строки досудового розслідування) може унеможливити подальше кримінальне переслідування особи та задоволення законних інтересів потерпілого. Разом з тим завданням кримінального провадження є також захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Тому законний процесуально-правовий інтерес потерпілого в оскарженні скасування повідомлення про підозру є беззаперечним. Відмітимо, що лист ВССУ надав логічне роз'яснення щодо критеріїв визначення того, чи має особа право звертатись із апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді: необхідно враховувати, чи стосується оскаржувана ухвала прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається із апеляційною скаргою (п. 15 Листа ВССУ «Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12). У випадку оскарження скасування повідомлення про підозру ухвала слідчого судді беззаперечно стосується прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається із апеляційною скаргою, тобто потерпілого.

Отже, як видається, ці аргументи беззаперечно доводять, що потерпілий або його законний представник чи представник мають законний інтерес на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Проте наявність саме права протилежно тлумачилася ККС ВС. Отже, це питання має бути вирішено шляхом внесення доповнень до КПК України, якими слід формалізувати право потерпілого на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру.

¹ Адвокат при здійсненні судового контролю в досудовому розслідуванні: навчально-практичний компендіум / Гловюк І. В., Лукашкіна Т. В., Стоянов М. М., Малахова О. В. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 352.

² Постанова ОП ККС ВС від 19 квітня 2021 року, справа № 641/5714/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503072>

³ Тімко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3. С. 257.